

ТРИ ПОСТАМЕНТА ИЗ РЕМЕСИЈАНЕ

Предраг Пејић

Пирот

Петар Голубовић

Музејска збирка при Народној библиотеци

„Вук Караџић” у Белој Паланци

e-mail: ppejic55@gmail.com | Кратко саопштење

Примљено: 28. 4. 2023. | УДК: 904”652”(497.11)

Прихваћено: 21. 6. 2023. | 904:72(497.11) 069.51:738.3(497.11)

Апстракт: Само три камена постаментна данас се могу видети у Белој Паланци. За два не постоје никакви подаци о условима налаза. Свакако су откривани током грађевинских радова на простору касноантичко-рановизантијског утврђења у другој половини прошлог века. Трећи је откривен у средини северне половине утврђене Ремесијане током заштитних археолошких ископавања. Ради се о постаментима који на врху имају редуковане атичко-јонске базе. Први је профилисанији, изведен од сивога кречњака. У натписном пољу постојао је текст изведен грчким писмом који је у целости оштећен познатом римском праксом брисања из јавног сећања – *damnatio memoriae*. Преостала два самостојећа постаментна исклесана су од пешчара, са знатније упрошћеном профилацијом. Један од њих на бочној страни има знак латинског крста с два латинична слова, док је други анепиграфски. Полупостамент и први постамент од пешчара на врху атичко-јонских база имају удубљења за фиксирање других делова архитектонске пластике, док их други од пешчара нема.

Кључне речи: Постаменти са атичко-јонском базом, случајни налази, *damnatio memoriae*, храм Марса, касноантичко-рановизантијско утврђење Ремесијане, јужна некропола, јавне и сакралне грађевине

Међу бројном архитектонском пластиком Ремесијане издвајају се три камена постаментна. Први је од кречњака, а остали су од пешчара. Постамент од кречњака и први од пешчара, откривени су као случајни налази. О њима постоје посредни подаци о условима откривања. Свакако су налажени на простору најужег центра данашње Беле Паланке, односно, касноантичко-рановизантијског утврђења Ремесијане или у његовој непосредној близини. Чувају се у депоу на отвореном Музејске збирке при Народној библиотеци у Белој Паланци. Трећи постамент, тј. други од пешчара, пронађен је 1998. године током заштитних сондажних археолошких ископавања парохијског дома белопаланачке Цркве Вознесења Господњег и данас је смештен у њеном дворишту.

Сл. 1. Полупостамент и постамент с редукованим атичко-јонским базама на врху од кречњака и пешчара (Н. Јоцић)

Fig. 1. Semi-pedestal and pedestal with a reduced Attic-Ionian base at the top, made of limestone and sandstone (N. Jocić)

Чини се да су ови камени постаменти били коришћени као спотије у потоњим грађевинама на овом простору од периода под Турцима па све до савременог доба. По свему судећи савремено проналажење обављено је након Другог светског рата. Сада се први пут објављује постамент од кречњака, док су два постамента од пешчара само прелиминарно публикована (Пејић 2015, 144–146).

Постаменти припадају једнообразном монолитном типу са атичко-јонском базом. Мање или више профилисаног су сокла и симса са заравњеним површинама средишњег тела. Атичко-јонске базе на врху углавном су грубо обрађене, односно, припадају типу с редукованом профилацијом (Petrova, 2017, 144). Редуковање база је у поодмаклој фази (време Севера), што је довело до отежаног издвајања ових архитектонских елемената од римско-дорских база и капитела, као и од тосканских база у суседној провинцији Доњој Мезији (Димитров 2007, 39, no 18; 51–52; 578, no XI (680); 578–579, no XIII (682)).

Сл. 2. Полупостамент и постамент са задње стране (Н. Јоцић)

Fig. 2. The semi-pedestal and pedestal from the back (N. Jocić)

Први постамент израђен је од сивог кречњака димензија 86 x 57 x 28 цм с пречником базе стуба 46 цм.¹ Наиме, он је сачуван половишно тако да се чини да је реч о полупостаменту (сл. 1, лево). По свему судећи током векова разломљен је подужно на две половине. На очуваном делу споменика, иначе, уочљива је још једна линија могућег расцепа паралелна са већ учињеним ломљењем. Уосталом, задња страна „полупостаментa” не би од латинских лапицида била остављена на овај начин груба и без пиковања (сл. 2).

Кречњачки постамент представља монолитни архитектонски елемент кога чине у доњем делу римска ара а у горњем атичко-јонска база. Сокл аре скоро двоструко је шири од њеног симса, односно, фасција је уобичајено уска. Профилација је наглашена, а натписно поље на телу – дадоу, додатно издвојено плићим удубљивањем и знатније приближено симсу.

¹ Постамент је за музејску збирку преузет прошле године из скромне приватне колекције архитектонске пластике Живорада Петровића из његовог дворишта куће у Белој Паланци. Он је, иначе, дугогодишњи педагог Народног музеја у Нишу. Користимо прилику да најискреније захвалимо његовој кћерки Радици на поклону.

Сл. 3. Натписно поље полупостаментa са оштећеним натписом (*damnatio memoriae*) (П. Пејић)

Fig. 3. Inscription field with a damaged inscription (*damnatio memoriae*) (P. Pejić)

Редукована база састоји се од правоугаоне плинте, преломљеног торуса и листела. Плинта базе је двоструко ширира од фасције симса аре и издвојена увлачењем (сл. 1, лево).

На средини споменика у натписном пољу уклесан је видно оштећен натпис у четири реда. Текст је урезан грчким капиталом, а висина слова износи 3 цм. Овај податак изведен је на основу сачуваног слова **Υ** на почетку четвртог реда, док је на крају истог реда читљиво **Ε**. При крају другог реда приметно је слово **Μ**, које је највероватније изведено и на почетку истог реда (сл. 3). Оштећење текста настало је пре свега као одраз казне римског Сената у виду брисања из памћења у јавном животу – *damnatio memoriae* (Petrović, Grbić, 2013, 100 – *резултат спонтане реакције*). У случају да у натпису није наведен римски император или његов намесник као наручилац завета или посвете, уништење текста могло је настати и касније услед хришћанске реакције.

У центру базе стуба овог постаментa, тј. на његовој унутрашњој ивици, исклесано је веће полукружно удубљење за причвршћивање пречника 7 цм и дубине 8 цм. Око средине њеног полупречника изведен је мањи квадратни усек заобљених углова за анкерисање, странице 5 цм, а дубине 3 цм.

Сл. 4. Постамент од жућкастосивог ситнозрног пешчара са редукованом атичко-јонском базом на врху (Н. Јоцић)

Fig. 4. Pedestal made of yellow-grey fine-grained limestone with a reduced Attic-Ionian base at the top (N. Jocić)

Плићи канал ширине 1 цм и дубине 0,5 цм повезује наведена удубљења са спољном ивицом базе. Предње и бочне стране су прилично равне, односно пиковане, док је задња груба (сл. 2).

Преостала два постамента израђена су од пешчара жућкасто-сиве боје, први од ситнозрног, други од крупнозрног. Оба су самостојећа, односно обрађена су са свих страна. У односу на споменик од кречњака ови постаменти су виткији али са знатно мање израженом профилацијом. Дакле, сокл и симс незнатно су избачени од средишњег дела споменика. Поред тога прилично грубо су обрађени и изведени.

Први поседује на врху атичко-јонску базу од плинте (спојена с фасцијом аре), два грубо израђена турса (други је сужен) и на крају ширим листелом. Његове димензије су: 83 x 43 x 34 цм, с пречником врха базе од 33 цм. На средини базе издубљен је усек за причвршћивање димензија $R = 6$ цм, $h = 6,5$ цм и плитким каналом (сл. 1, 2, 4). На једној бочној страни

Сл. 5. Бочна страна постамента од пешчара са
уклесаним латинским крстом (П. Пејић)

Fig. 5. Lateral side of the sandstone pedestal with the carved-in Latin cross (P. Pejić)

постамента уклесана је скраћеница с латинским крстом испред – † **M U**, висине слова 7 цм (сл. 5).²

Други постамент од пешчара због незнатне профилације има скоро призматичан облик. Завршава се знатније редукованом базом. Чине је плинта, такође спојена са фасцијом аре, али скоро двоструко виша од ње и једва приметно наглашена. Следи незнатно сужен торус, који грубо прати ивице плинте, тако да је у ствари правоугаоне основе са заобљеним угловима. Завршни листел једнаке је висине с торусом, пречника 42 цм и без удубљења за насађивање следећег архитектонског детаља. Димензије износе 91 x 47 x 47 цм (сл. 6).³

Описани постаменти Ремесијане свакако су били важни елементи значајнијих грађевинских објеката античког насеља. Они су могли да буду коришћени како у јавним, тако и у сакралним грађевинама. На основу квалитетније израде постамента од кречњака могло би се претпоставити да је он чинио део архитектонске пластике pročеља извесног паганског храма Ремесијане.

² Ранијим читањем констатована је скраћеница **M D** која се овом приликом исправља (Пејић 2015, 159–160)

³ Овај постамент се налази у порти Цркве Вознесења Господњег у центру Беле Паланке, која је иначе саграђена у североисточној четвртини касноантичке утврђене Ремесијане.

Сл. 6. Постамент од сивожућкастог крупнозрног пешчара са редукованом атичко-јонском базом на врху (Н. Јоцић)

Fig. 6. Pedestal made of grey-yellow large-grained sandstone with a reduced Attic-Ionian base at the top (N. Jocić)

По грчком натпису наведени постамент издваја се од свих осталих ремесијанских епиграфских споменика који су писани латинским писмом (Petrović 1979, 101–107, n° 69–79). На основу података из писаних извора и епиграфског материјала потврђено је присуство и трачког елемента у пограничној Ремесијани (Petrović 1979, 33–36). Близина суседног Туреса у хеленофоној провинцији Тракији, са скоро свим до сада познатим натписима на грчком језику, указује свакако и на правац културних и других утицаја са истока (Пејић, 2014, 201–202; 2015, 472–480).

На овом месту вредна је помена и теза проф. А Јовановића да је измештање форума у јужном делу утврђене касноантичке Ремесијане последица постојања ранијег паганског храма – по његовој претпоставци с теменосом као простором за окупљање Сабора провинцијских свештеника (Јовановић 2007, 19). У том случају вероватни многобожачки култни објекат био би смештен у средишту ремесијанског утврђења на пресеку карда

и декумануса, тј. у северном ободном делу новог форума. Наше даље домишљање ишло би ка томе да би наведена убицација храма изгледа одговарала месту могућег открића постаментa на месту данашњег Дома културе у самом центру Беле Паланке. Наиме, седамдесетих година прошлог века извођени су обимни радови на преуређењу ове установе културе, нарочито у делу подрумских просторија испод северног дела зграде (Гушић 1987, 34, сл. 14).⁴ Том приликом био је откривен наш постамент и на нама још недокучив начин доспео у збирку Живорада Петровића.

У даљим настојањима да се одреди ком је божанству претпостављени пагански храм био посвећен сада имамо непосредну, вероватнију потврду с потпуно супротстављеном генезом. Проф. А. Јовановић је изнео мишљење на основу потврђених натписа и ликовних представа с ремесијанског тла да би храм могао бити посвећен једном од сотериолошко-ијатричких култова преферираних од локалне аутохтоне заједнице – Аполон, Дијана, трачки херос, Асклепије, Дионис (Јовановић 2007, 19). Међутим, у скороје време откривена је недалеко од утврђења у јужној некрополи Ремесијане надгробна плоча Марсовог свештеника Тауринијана (Милин 2004, 66–68). Ова чињеница указује да је домородачко становништво било под значајним римским утицајем, прилично романизовано или/и са бројном римском урбаном заједницом. Подизањем храма богу Марсу она је одавала почаст ипак званичном царском култу, као и већина у западним провинцијама Царства. Онда би у Ремесијани храм Марса вероватно био изграђен у северном делу форума као један од званичне царске тријаде или чак поред њих независно. На основу досадашњих налаза натписа посвећених Марсу у Римском царству овај култ би у унутрашњости Балкана представљао најзападнију појаву на самој граници према хеленофоној Тракији (Franconi 2015, 149, fig. 9.2).

Једну од индиција за могући тренутак оснивања претпостављеног храма пружа и недавно откривени миљоказ Александра Севера с његовим оштећеним агноменом (Брмболић, Лазаревић, Митић, 2017, 563–566). Имајући у виду серију познатих натписа посвећених Септимију Северу и његовој породици из Ремесијане, у нашем случају посебно је интересантан онај посвећен Јулији Домни *matri castrorum* (Petrović 1979, 103, n° 71), то не треба искључити ни могућност да је храм настао почетком династије Севера, а да је оштећење натписа на полупостаменту настало крајем истоимене династије.

Извесну могућност за постојање другог храма пружа и откривена вотивна икона Херакла (Gavrilović Vitas, 2020, 76–77). Ова мермерна ико-

⁴ Аутор са ове локације издваја налаз мермерног импост капитета с латинским крстом, што би даље наговештавало вероватну христијанизацију.

на нађена је недалеко изван јужног бедема Ремесијане. Наведене индиције опредељују настајање овог постамента у крај 2. и 3. век наше ере (Petrova 2017, 145 сл. 136,).

Изнете претпоставке иду донекле у прилог одавно изнетом Пачовом мишљењу да је у Ремесијани столовао провинцијски сабор Горње Мезије (Patsch, 1896, 360). Досадашњим археолошким ископавањима није потврђено постојање паганског храма бар из касноцарског периода. Једино су на најобимнијим истраживањима унутрашњости утврђене касноантичке Ремесијане на локалитету Стара пијаца константовани остаци дела старијег насеља са објектима од трајног материјала, чији су зидови изграђени у техници сухозида (Гушић, 1987, 26, сл. 6). Индиректну потврду важности и величине тог насеља пружају и важни латински почасни споменици посвећени проласку императора Септимија Севера с породицом из 202. године (Petrović 1979, 101–104). Ти остаци су негирани најзначајнијом изградњом у Ремесијани – утврђења с форумом и цивилном базиликом из времена Константина и његових наследника (Гушић, 1987, 32). Такође, није констатовано да ли је то старије насеље утврђено или је било отвореног типа.

Блиска аналогија нашем постаменту од кречњака налази се у оном из оближњег Великог Суводола (Пејић, 2014, 190–191). Најпре, коришћена је иста врста камена, кречњак. Затим, профилација споменика је изражена, скоро идентична, с тим што је великосуводолски већих димензија. Оба су са уклесаним грчким текстом. Стога бисмо време настанка нашег постамента ставили у прву половину 3. века наше ере.

Услови налаза постамента од пешчара с латинским крстом и удубљењем за фиксирање отварају сасвим друге могућности интерпретације. Овај постамент нађен је у периоду између два светска рата, вероватно изградњом подрума приватне куће у оквиру јужне некрополе Ремесијане, недалеко од јужне градске капије. Нови власник исте куће у Улици Крсте Тошића ископао је почетком нашег века мермерну надгробну плочу Тауринијана свештеника храма бога Марса (Пејић 2015, 159–160). Намеће се логична претпоставка да је наш постамент највероватније био део конструкције надземне меморије гробнице Тауринијана или евентуално на улазу у гробницу. Поред тога, постамент је могао да има и погребну функцију у оквиру меморије: да носи стуб, статуу или камену урну (Coulton 2005, 142–143). Урезивање латинског крста са скраћеницом MU на бочној страни постамента вероватно је учињено у време веће верске толеранције након Миланског едикта, када скоро пола века касније Марсов свештеник Тауринијан поставља надгробну плочу своме сину Јовину.

Описана гробница индиректно потврђена с оном откривеном на суседном плацу у Улици Петра Драпшина, једнако значајном, указује на постојање алеје гробница важних људи у оквиру касноантичке простране јужне некрополе Ремесијане (Пејић 2015, 157–159). Она се ширила на пади-нама Малог Курила, док је претпостављена алеја с меморијама смештена на северном ободу некрополе у самом подножју наведеног брда. Тако је алеја образована у равници паралелно с јужним градским бедемом Ремесијане на удаљености од стотинак метара. По свему судећи, алеја се ширила уз пут који је полазио с јужне градске капије и ту се одвајао ка Наису. Сам натпис Тауринијана онда би ближе датовао постамент у средину 4. века наше ере (Милин 2004, 68), или како је другачије претпостављено, у крај 3. и прву половину 4. века (Пејић 2015, 159). Не треба искључити ни могућност да је постамент настао у другој половини 3. века наше ере, а да је латински крст уклесан накнадно.

Трећи постамент, односно други израђен од пешчара, откривен је почетком трећег миленијумана током земљаних радова приликом изградње гараже у црквеној порти Цркве Вазнесења Господњег у Белој Паланци. Наиме, северни зид гараже фундиран је на северном бедуу утврђења Ремесијане. Изгледа да је постамент био уграђен у наведени бедем као сполија. Пронађени постамент је без удубљења за фиксирање. Дакле, свакако није био део архитектонске конструкције. Без помоћи услова налаза тешко је прецизирати му одређену функцију. По свему судећи његова изворна намена могла би да се везује за паганске култне и обредне функције током 3. и евентуално до краја 4. века наше ере. На то нас упућује сведена до краја типолошка редуција основних елемената и њихова прилично рустична обрада. Касније, током рановизантијског периода, пошто је постао изоби-чајен предмет, коришћен је као грађевинска сполија или део мобилијара за свакодневну употребу.

Конечно, потврђено је постојање још једног постамента на истој локацији. Током заштитних археолошких ископавања 1998. године, која су обављена ради изградње парохијског дома у оквиру црквене порте белопаланачке Цркве Вазнесења Господњег, добијен је податак о новом постаменту. Нажалост, тада је откривена само једна његова страна у висини од 53 цм, док су остале три биле у профилу.⁵ Тип ископавања и откривена три грађевинска

⁵ У теренском дневнику са заштитних ископавања Завода за заштиту споменика културе Ниш наведен је само податак да се у сонди II просторије „I” уз профил БЦ појавио већи каменни постамент. Иначе, наведена заштитна ископавања у североисточној четвртини утврђене Ремесијане нису објављена. Користим прилику да се захвалим колеги Тонију Чершкову на пруженим подацима

хоризонта за сада не допуштају одређенију интерпретацију улоге нашег постамента у откривеном делу улице и делу објекта профане намене касноантичке-рановизантијске Ремесијане (Пејић 2015, 145–146).⁶

На крају, потребно је истаћи и да остала архитектонска пластика, пре свега бројни капители откривени у Ремесијани, потврђује квалитет и важност споменичког наслеђа овог античког насеља, како у провинцији Горњој Мезији, тако и у каснијој Средоземној Дакији.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Брмболић, М., Лазаревић К., Митић З.** 2017. Резултати археолошког надзора у току извођења земљаних радова на изградњи аутопута Е80 2012. године, у: ур. И. Продановић-Ранковић, *Археолошка истраживања на аутопуту Е80*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 561–570.
- Coulton, J.J.** 2005. Pedestals as ‘altars’ in Roman Asia Minor, *Anatolian Studies* 55: 127–157, British Institute of Archaeology at Ankara.
- Димитров, З.** 2007. Архитектурна декорација у провинција Долна Мизия (I–III в. сл. Хр.), *Дисертацији Т2*, Национален археологически институт с музеј Софија.
- Franconi, V. T.** 2015. Provincial cults of Mars in Roman Empire, in: *Roman in the Provinces: Art on the Periphery of Empire*, Yale University Art Gallery and McMullen Museum of Art, Boston College.
- Gavrlivoić-Vitas, N.** 2020. Votive relief with a representation of a Reclining Hercules, from Bela Palanka (Remesiana), in: ed. I. Popović, S. Petković, *Illyricum Romanum – Studiola in honorem Miloje Vasić*, Institute of archaeology, Monographs No 73, Belgrade, 70–79.
- Гушић, С.** 1987. Урбанизам Ремезијане од I до VI века, *Саопштење XIX*, 21–37.
- Јовановић, А.** 2007. Порекло и завичај Светог Никите, у: *Свети Никита из Ремезијане*, ур. Д. Бојовић, Центар за црквене студије, Ниш; Друштво пријатеља манастира Дивљана, Бела Паланка, 17–30.
- Милин, М.** 2004. Епиграфска сведочанства о Јулијановом проласку кроз Илирик 361. године, *Balkanica XXXIV*, Београд, 63–70.
- Patsch, C.** 1896. Prilozi povijesti podunavskih pokrajina, II, Consilium Moesiae superioris, *Glasnik Zemaljskog muzeja VIII*, Sarajevo, 359–360.
- Пејић, П.** 2014. Вотивни натпис из Великог Суводола код Пирота – Прилог проучавању култова и топонимије у области Туреса, *Гласник САД*, 30, 189–206.
- Пејић, П.** 2015. *Античка топографија пиротског краја*, докторска дисертација, Универзитет у Београду.

⁶ У докторској тези (Пејић 2015, 145), стоји податак, с објављеном фотографијом, да је постамент од пешчара пронађен управо током изградње парохијског дома, што се овом приликом исправља.

Petrova, S. 2017. The Roman architectonic decoration reused in the early christian buildings of Parthicopolis, in: ed. D. Nikoloski, *Patrimonium MK*, 15, 2017, Skopje, 137–176.

Petrović V., Grbić, D. 2013. Ancient Remesiana: A New Milestone from the Times of Severus Alexander, in: *Journal of Anvient Topography XXIII*, ed. Giovanni Uggeri, Mario Congedo editore, 95–106.

Petrović, P. 1979. *Naissus – Remesiana – Horreum Margi: Inscriptions de la Mésie Supérieure IV*, ed. F. Papazoglu, Beograd: Centre d' études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie.

Predrag Pejić

Pirot

Petar Golubović

Museal Collection at the Public Library “Vuk Karadžić” in Bela Palanka

THREE PEDESTALS FROM REMESIANA

Keywords: *pedestals with an Attic-Ionian base, accidental findings, damnatio memoriae, Temple of Mars, Late Antique – Early Byzantine fortification of Remesiana, southern necropolis, public and sacral buildings*

Three pedestals from Antique *Remesiana* have been discovered more recently as accidental finds (the first and the second one) and during rescue archaeological excavations (the third one). They belong to the pedestal type with a more or less reduced Attic-Ionian base at the top. Preliminary reports on the first two have already been published, while the third one is being published for the first time in this paper.

The first pedestal, with a more prominent moulding, was made of grey sandstone. There are two recesses on the top of the base, linked with a channel for affixing the next architectural element. At the frontal part of the body of the pedestal (*dado*), in the inscription field, a considerably damaged inscription (*damnatio memoriae*) can be noted, written in Greek, carved-in with capital letters, in four rows. Only three letters can be discerned: **M**, **Y**, **E**. It is believed that, on the basis of the finding of a tombstone of Taurinianus, a priest of the God Mars, who erected it for his son Iovinius in the southern necropolis of the city, it could be brought into connection with the assumed temple in the northern part of the forum of *Remesiana*. It was dated into the reign of the Severan dynasty.

The following two free-standing pedestals, also with reduced Attic-Ionian bases on the top, were made with a non-prominent moulding, also of sandstone. The first one of them also has a recess with a channel at the top of the base, for being affixed to another architectural element. Aside from this, it also has a roughly carved-in Latin cross on the lateral side, followed by the abbreviation **M U**. It was discovered in the same place as the inscription of Taurinianus, hence, it would seem to be a part of the construction of the sepulchral *memoria*. It is dated into the 4th century.

The last, non-epigraphical pedestal doesn't have a recess on the top of its Attic-Ionian base for affixing another part of architectural decoration. It was discovered in the northern part of the interior of the fortification of *Remesiana*,

on the top of the northern rampart. It would seem that it was originally made for cult and ritual needs, hence, it is broadly dated into the 3rd and the 4th century AD. At a later point, after losing its original function, it was used in profane contexts during the Early Byzantine period.

In any case, the mentioned pedestals indicate that representative buildings of public and sacral character existed in Antique *Remesiana* during the 3rd and the 4th century AD.